

Проект

Додаток до постанови  
Кабінету Міністрів України  
від \_\_\_\_\_ 201 № \_\_\_\_\_

# УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

**СХВАЛЕНО**  
Протокол засідання  
Української національної  
комісії з питань правопису  
від 22 жовтня 2018 року № 5

Рішення колегії МОН/  
Постанова Президії НАН  
України  
від 24 жовтня 2018 року  
№ 10/4-13 / 22/10

**2018**

## ПЕРЕДМОВА

Мова — запорука тривкої ідентичності нації, основа її етнокультурної цілісності. Однією з найсуттєвіших ознак такої цілісності є функціонування в різних суспільних сферах літературної мови, яка має кодифікований правопис. Правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст. Коли разом з тоталітарним періодом нашої історії відійшов у минуле адміністративний контроль над дотриманням правописних стандартів, ціла низка засобів масової інформації, видавництв, освітніх закладів і т. ін. стали користуватися орфографічними правилами, відмінними від офіційних. Це дезорієнтує широке коло користувачів української мови, спричиняє непевність у власній мовній компетенції, перешкоджає розширенню суспільних функцій української мови і врешті розхитує мовну норму.

Завдяки сучасним ЗМІ сьогодні маємо змогу почути усне українське слово не тільки з різних куточків України, а й з усього світу. Чуємо розмаїття акцентів, вимов, інтонацій, бо це *усне* українське мовлення з його природними територіальними, соціальними, віковими особливостями. На противагу некодифікованому усному мовленню, правопис — це еталон *письемної* літературної мови, яка, за слушним спостереженням Ю. В. Шевельова, є *штучним* витвором високорозвиненого суспільства, а не відтворенням почутої «з уст народу».

Правопис складається з трьох підсистем: графіки (букв, якими позначають найтипівіші звуки), орфографії (закономірностей поєднання букв для передавання на письмі звукового образу української мови) і пунктуації (розділових знаків, за допомогою яких позначають змістове й інтонаційне членування висловленої думки). Кожна з цих підсистем, як і кожний з розділів правопису, має свою історію.

Українська графіка бере початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є буква, якої не було в традиційній кирилиці, — це г, що відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст. Буква ї в українських текстах спочатку вживалася замість колишньої Ъ та на місці е в новозакритому складі, а згодом перебрала на себе функції позначення сполучення j + i. Зазнала специфікації в українському правописі й буква є, що вживається на позначення йотованого е (j + e) та е з м'якістю попереднього приголосного (ъ + e); її немає в інших сучасних кириличних правописах.

З розвитком нової української літературної мови, яку пов'язують з виходом у світ «Енеїди» Івана Котляревського, письменники, які писали живою українською мовою, шукали засобів передавати справжнє звучання слів, а не йти за їхнім давнім традиційним написанням. Цей пошук був великою мірою стихійним: від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 різних (більш і менш поширені, іноді суперечливі) правописних систем. Найпомітнішими серед них були правописні системи Олексія

Павловського, «Русалки Дністрою», Пантелеймона Куліша, Євгена Желехівського, Михайла Драгоманова. У становленні українського правопису брали участь науковці й культурні діячі і східних, і західних українських земель: Володимир Антонович, Павло Житецький, Костянтин Михальчук, Павло Чубинський, Євген Желехівський, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович та ін.

У 1876 році російський імператор Олександр II ухвалив акт, згідно з яким українська графіка опинилася під забороною. Українські тексти, навіть дозволені урядовою цензурою, слід було друкувати з використанням російської абетки. Після скасування цієї заборони в 1907 — 1909 роках вийшов друком знаменитий словник української мови за редакцією Бориса Грінченка, у якому застосовано принцип фонетичного українського правопису. У 1918 році опубліковано проект офіційного українського правописного кодексу, запропонований професором Іваном Отієнком, у доопрацюванні якого згодом взяли участь академік Агатангел Кримський і професор Євген Тимченко. У 1919 році цей проект був виданий під назвою «Головні правила українського правопису». Цього ж року спільне зібрання Української академії наук схвалило «Найголовніші правила українського правопису» — перший в історії України офіційний загальнодержавний правописний кодекс. В умовах складних геополітичних змін, війн і соціальних катаклізмів він спроявляв визначальний вплив на формування української мови як національного, а не етнологічного феномену. Його творці орієнтувалися, по-перше, на специфіку історичної й діалектної основи української мови, на її характерні ознаки порівняно з іншими слов'янськими мовами, і, по-друге, на мовну практику визначних українських письменників і перекладачів.

У 1925 р. уряд УСРР створив при Народному комісаріаті освіти Державну комісію для впорядкування українського правопису, а в 1927 році за наслідками роботи Всеукраїнської правописної конференції, що відбулася в Харкові, комісія підготувала проект всеукраїнського правопису, в опрацюванні якого взяли участь мовознавці з Наддніпрянщини й західноукраїнських земель. Від імені держави 6 вересня 1928 року цей Український правопис, який отримав неофіційну назву «харківський», затвердив нарком освіти УСРР Микола Скрипник. Та вже за кілька років після згортання політики «українізації» й самогубства Миколи Скрипника за вказівкою влади до «харківського» правопису внесли суттєві зміни, скасувавши низку його норм як націоналістичних і таких, що «покликані штучно відрівати українську мову від великої братньої російської». У 1933 р. Народний комісаріат освіти УСРР схвалив інший правопис, який з незначними змінами й доповненнями (упродовж 1930-х рр., 1946 р., 1960 р.) діяв до 1989 р. З алфавіту було савільно вилучено букву г, що вплинуло на функціонування графічної й фонетичної систем мови. Репресований «харківський» правопис з деякими змінами й доповненнями залишався чинним на західноукраїнських землях поза Українською РСР і в переважній частині української діаспори.

У 1989 р. затверджено і в 1990 р. опубліковано нову редакцію Українського правопису, у якій поновлено букву г, уточнено й доповнено окремі правописні норми. У 2015-2018 рр. Українська національна комісія з питань правопису, до якої увійшли фахівці мовознавчих установ Національної академії наук України та представники закладів вищої освіти з різних регіонів України, розробила проект нової редакції Українського правопису. Після громадського обговорення його схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти й науки України 24 жовтня 2018 року.

Сучасна редакція Українського правопису повертає до життя деякі особливості правопису 1928 р., які є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Водночас правописна комісія керувалася розумінням того, що й мовна практика українців другої половини ХХ ст. — початку ХХІ ст. вже стала частиною української орфографічної традиції. Поділяючи думку про злочинний характер репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису і його творців, кодифікатори мови не можуть знехтувати тим, що мову народу творить його історія: мова змінюється, і правопис має відображати насамперед її сучасний стан. Нинішня українська мова — це багатофункціональна мова з розвиненою різноплановою стилістикою, сучасною науковою термінологією, це мова, яка взаємодіє з багатьма світовими мовами.

У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови як до знакової системи й суспільного явища. Правописна норма, з одного боку, ґрунтуються на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі; а з другого боку, — на дотриманні мовної традиції і на залежності від неї. Здебільшого традиція відображає вчораши або позавчораши параметри системи. Так само, як і система, традиція є закономірним регулятором мовної норми.

Сучасна українська мова — відкрита й динамічна. Змінюються словник, з'являються нові терміни в різних сферах суспільної комунікації, виникає потреба адаптації загальних і власних назв до раніше сформульованих орфографічних правил. Для чого переглядати ці правила? Для того щоб відреагувати на зміни в сучасній мовно-писемній практиці, визначити правила написання нових запозичених слів, нових власних назв, усунути застарілі формулювання та спростити й, де це можливо, уніфікувати орфографічні норми. Хоч уточнення й коригування орфографічних правил — це завдання насамперед професійних мовознавців, співтворцями Українського правопису є також широке коло освічених українців, чия писемна практика узвичає те чи те написання.

Кожна мова засвоює іншомовні елементи, і вони здебільшого відрізняються від питомих елементів за своїми системними ознаками. В історії правопису написання слів іншомовного походження було й залишається предметом гострих дискусій. Ці слова значною мірою

зберігають свій іншомовний колорит. Намагання передати звукову форму запозичуваних слів або особливості їхнього оригінального написання веде до проникнення в українську мову нових звуків і їхніх поєднань, екзотичних граматичних явищ. Водночас, стаючи частиною української мовної системи ці слова поступово адаптуються до української фонетики морфології, орфографії. При цьому вони не завжди вкладаються в традиційні українські парадигми й нерідко потрапляють до категорії невідмінюваних: *ательє, кафе, буржуса, какао, мадам, радіо, таксі, ханум* і т. ін.

Одні запозичення приходять в українську мову писемним, інші — усним шляхом. У мові-джерелі звучання слова часто не збігається з прочитанням сукупності букв, з яких воно складається (*Carlisle — Карлайл, Hermes — Ерме, Worcester — Вустер, billet — білет, pioneer — піонер* і т. ін.). В українській, так само, як і в багатьох інших мовах, і транскрибування, яке передає звукову форму іншомовного слова, і транслітерування, яке відтворює його графічну форму, і комбіноване застосування цих підходів, і орфографічна адаптація слова були й залишаються природними й легітимними способами поповнення національного лексикону.

Реагуючи на виклики мовної практики, сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів. Кожний історичний період розвитку мови має свою варіантну динаміку. Пропонуючи в новій редакції правопису низку орфографічних варіантів, кодифікатори виходили з того, що варіативність — це органічна частина правописного кодексу і тією чи іншою мірою вона притаманна кожній мові на різних етапах її історичного розвитку. Відповідь на те, який з варіантів залишиться в минулому, зможе дати лише майбутнє.

Якою має бути «правильна українська мова»? Чи загрожують їй іншомовні впливи, а якщо загрожують, то в якій частині мовної системи й наскільки? Яку мову ми передамо нашадкам? Ці й подібні питання, що десятиліттями не втрачають своєї актуальності, спонукають до періодичного оновлення, перегляду й доопрацювання правописного кодексу, граматики й словників. Спадкоємність у мові — це зв'язок між поколіннями, які жили, живуть і житимуть в Україні. Попшук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, й різночасовими прикметами української мовної традиції, з другого боку, — найскладніше із завдань, що поставали перед творцями національного правопису на кожному з етапів його розвитку. Нова редакція правопису є кроком до розв'язання цього завдання з позицій історичної й етнографічної соборності української мови й української нації.

Українська національна комісія  
з питань правопису

## I. ПРАВОПИС ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА

### БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

#### § 1. Правопис наголошених і ненаголошених Е, И

Наголошенні голосні е та и у вимові виразні, тому їх передаємо тими самими буквами: *далéко, вýсоко*. Ненаголошенні е та и невиразні у вимові. Їх передаємо тими самими буквами, що під наголосом: *вели́кий, величéзний, бо вéлич; держú, бо одéржати; клекотíти, бо клéкіт; несú, бо принéсений; селó, бо сéла; шепотíти, бо шéпіт; кривé, бо крíво; трамáти, бо стрýмувати, ширóкий, бо ширóко та ін.*

У словах із постійним наголосом невиразний звук перевіряємо за словником: *левáда, кишéня, минúлий*.

#### § 2. Уживання І, И на початку слова

На початку слова звичайно пишемо і відповідно до вимови: *Iвáн, іграшка, ідол, ікати* ('вимовляти і замість *и*'), *ікона, іменувáти, ім'я, індик, іноді, іржá, існувати, істина, іти*.

Деякі слова мають варіанти з голосним и: *ірій* і *ірій*, *ірод* і *ірод* ('дуже жорстока людина').

И пишемо на початку окремих вигуків (*иch!*), часток (*иch який хитрий*), дієслова *ікати* ('вимовляти и замість *i*') та похідного від нього іменника *ікання*.

И на початку слова вживаемо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: *ийбéн, ip, Ич-обá, Kím Чен Ин*.

#### § 3. Ї

Букву Ї, що позначає звуки й + i, пишемо:

1. На початку слова та після букви, що позначає голосний: *героíзм, і́жса, і́жсак, і́здéць, і́здити, і́сти, іх, і́хати, країна, мої, найвний, твої, руїна*.
2. Після м'якого знака: *Anáньїн, Віньї*.
3. Після апострофа: *в'їзд, з'їзд, об'їхати, під'їзд, Захáр'їн*.
4. В іншомовних словах після букви, що позначає голосний: *архаíчний, егоíзм, еліпсоїд, мозáїка, прозáїк, целулóїд* (див. ще § 126).

**Примітка.** Ї не пишемо після префікса або першої частини складного слова, якщо вони закінчуються буквою, що позначає голосний, а наступний склад або друга частина складного слова починаються з і: *доісторíчний, заінтригувати, переінáкшити, поінформувати; новоірлáнський, староіндíйський*.

## § 4. Я, Ю, Є

Букви я, ю, є пишемо:

1. На початку слова, після голосного та після апострофа для позначення звукосолучень **й + а**, **й + у**, **й + е**: якість, юродивий, ествό; мо́я, зна́ю, тво́е; н'я́ть, м'я́та, в'юн, б'ють, н'ємо.

2. Після букви на позначення приголосного звука для передання його м'якості: дядько, лю́ди, о́стáнне, сюдí, ряд, рýсно, рюкзák, рюи.

## БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

### § 5. Буква Г

Буква г передає на письмі глотковий щілинний приголосний звук як в українських словах (*берегти*, *вогóнь*, *гадка*, *гукáти*, *дорогíй*, *жагá*, *згин*, *кри́га*, *могúтній*, *пагінéць*), так і в загальних та власних назвах іншомовного походження (на місці **h**, **g**) (*аборигéн*, *агітáція*, *агréсія*, *багáж*, *болгáрин*, *бригáда*, *газéта*, *генерál*, *геолóгія*, *горизóнт*, *грáмота*, *делегáт*, *кілогráм*, *логопéд*, *магазин*, *педагóг*, *фотогráфія*; *Євáнгеліe*, *Гомéр*, *Áнглія*, *Гáага*) (див. ще § 122).

### § 6. Буква Г

Буква г передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний:

1. в українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *áгрус*, *тáва*, *тáздá*, *тандж*, *тáнок*, *татúнок*, *твалт*, *тéтати*, *тедзь*, *телтотáти*, *телтотíти*, *тертелі*, *тертотáти*, *тертотíти*, *тýтнути*, *тирлýта*, *тлей*, *тníт* (у лампі), *тóтельмóтель*, *тонт(a)*, *трасувáти*, *тráти* (іменник), *трéчний*, *тринdжóли*, *трунт*, *тúдзик*, *тúля*, *турáльня*, *джигúн*, *дзýта*, *дзýтник*, *дритáти* і *дрítати*, *ремитáти* тощо та в похідних від них: *áгрусовий*, *таздуváти*, *твалтуváти*, *тéртіт*, *тратчáстий*, *трунтовий*, *трунтуváти(ся)*, *тúдзиковий*, *тúлька*, *протáвити* і под.

2. у власних назвах — топонімах України: *Горtáни* (гірський масив), *Горónда*, *У́гla* (села на Закарпатті), у прізвищах українців: *Галагáн*, *Галятóвський*, *Гéник*, *Герзáнич*, *Гердáн*, *Гжýцький*, *Гýта*, *Гóть*, *Гóйдич*, *Гóнта*, *Грýта*, *Гудзь*, *Гúла*, *Ломáта*.

### § 7. Апостроф

Роздільність вимови я, ю, є, ї та попереднього твердого приголосного на письмі позначаємо апострофом.

Апостроф пишемо перед я, ю, є, ї:

1. Після букв на позначення губних приголосних **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**: *б'ю*, *н'я́ть*, *н'є*, *в'язи*, *солов'ї*, *м'я́со*, *рум'яний*, (на) *тім'ї*, *жирáф'ячий*, *мереф'янський*; *П'яста*, *В'ячеслав*, *Дем'ян*, *Максим'юк*, *Стеф'юк*.

**Примітка.** Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **p**), що належить до кореня (основи): *дзвéкнути*, *духмáний*, *мáвлячий*,

медвя́ний, морквя́ний, різдвя́ний, свя́то, тьмя́ний, цвях, але: *арф'яр*, *вérб'я*, *торф'яний*, *черв'як*. Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокореневих словах без префікса: *зв'язóк*, *зв'ялýти*, *підв'язáти*, *розм'якнúти*, *сп'янíти*.

2. Після **р**: *бур'ян*, *міжгíр'я*, *пíр'я*, *мáтір'ю*, *кур'ер*, (на) *подвíр'ї*; *Валер'ян*, *Мар'ян*, *Мар'яна*.

**Примітка.** Апостроф не пишемо, коли **ря**, **рю**, **ре** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а**, **у**, **е**: *буráк*, *бúряний*, *кряkati*, *ряbíй*, *рю́мсати*, *крюк*.

3. Після **к** у слові *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'яненко*, *Лук'янóк*, *Лук'янéць*.

4. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'ядерний*, *без'язíкий*, *від'їзд*, *з'єднаний*, *з'їхати*, *з'явíтися*, *напів'європéйський*, *об'єм*, *під'їхати*, *під'юдити*, *роз'юшити*, *пан'європéйський*; *дит'яsla*, *камер'юнкер*, *Мін'юст*.

**Примітка 1.** Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і**, **е**, **а**, **о**, **у** апостроф не пишемо: *безімéнний*, *зініціювáти*, *зеконóмити*, *загітуváти*, *зорієнтуváти*, *зумíти*.

**Примітка 2.** Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 138, у прізвищах та географічних назвах див. §. 144, 151.

## § 8. ЙО, ЬО

1. **ЙО** передає звукосполучення **й + о**:

1) на початку слова та після букви, що позначає голосний: *йогó*, *йому*, *завойóваний*, *привileйóваний*, *райóн*, *чийого*;

2) після букви на позначення приголосного, переважно на початку складу: *батальйóн*, *бульйóн*, *вийóкати*, *Воробйóве*, *курийóз*, *мільйóн*, *Соловийóв*.

2. **ЬО** пишемо після букви на позначення м'якості приголосного перед **о**: *всього*, *Ковальóв*, *Линьóв*, *льон*, *льох*, *сьогóдні*, *сьомий*, *трьох*, *тьóхкати*, *цього*.

## Чергування голосних

### § 9. Чергування О — И, Е — И

1. У сучасній українській мові звуки **о**, **е** у відкритих складах чергаються з **і** в закритих складах:

1) під час словозміни:

а) *водопíй* — *водопóю*, *дохíд* — *дохóду*, *кінь* — *конý*, *кáмінь* — *кáменя*, *лід* — *льóду*, *мíй* — *могó*, *сíм* — *семí*, *устрíй* — *устрою*; *нíч* — *ночí* — *ніччю*,

пéвність — пéвності — пéвністю, рáдість — рáдості — рáдістю, вíселок — вíсілка, óсінь — óсені — óсінню, (у) вели́кому — (у) вели́кім;

б) гíр — горá, нíг — ногá, осíб — осóба, слíв — слóво, сíл — селó;

в) бáтьків — бáтькового, бáтькова; бráтів — бráтового, бráтова; Василíв — Василéвого, Василéва; ковалíв — ковалéвого, ковалéва; Петрíв — Петрóвого, Петрóва; шевцíв — шевцéвого, шевцéва;

г) Кáнів — Кáнева, Кíїв — Кíєва, Фáстів — Фáстова, Хárків — Хárкова, Чернíгів — Чернíгова;

і) вíвсá — овéс, вíвцá — овéць, вíсь — óci;

д) бíйся — бою́ся, стíй — стоя́ти;

е) вíв, вíши — велá (вестí); замíв, замíши — замелá (заместí); мíг, мíгши — мόжсу (моглá, могтí); нíс, нíши — несú (неслá, нестí); плíв, плíши — плелá (плестí), а також ríс, ríши — рослá, ростí.

2) під час словотворення: будíвníк (пор. будóва), вíльний (пор. вóля), кíлля (пор. колá), піднíжжя (пор. ногá), подвíр'я (пор. дворá), робітníк (пор. робóта); зíлля (пор. зелéний), сíльський (пор. селó) та ін.

## О, Е, що не переходятъ в I

2. О, е не переходятъ в i в закритому складі за таких умов:

1) коли ці звуки вставні або випадні: вíкнó — вíкон, земля — земéль, kázka — казók, sóтня — sóтень; вýтер — вýтру, víтер — vítru, вогóнь — вогnó, день — дња, розdér — розідрáти, смýток — смýтку, сон — сну, тráвень — трапéня.

**Примітка 1.** У формах окремих слів о, е не випадають: лоб — лóба, мох — мóху, рот — рóта, лев — лéва.

**Примітка 2.** За аналогією до форм книжóк, казóк маємо о між приголосними в родовому множини й у деяких іншомовних словах: áрка — áрок, márка — márok, nápka — nápok тощо, але: парт, форм, сакль та ін.

2) у групах -ор-, -ер-, -ов- між приголосними: торг — тóргу, хорт — хортá, смерть — смéртi, вовк — вóвка, шовк — шóвку, але погíрдний (пор. погóрда);

3) у групах із повноголоссям -оро-, -оло-, -ере-, а також -еле-: горóд, морóз, пóдорож, пóрох, стóрох; вóлос, сóлод; бéрег, пéред, сéред, чéрез; зéлень, пéлех, шéлест та ін., але: морíг, оборíг, порíг, смóрід;

4) у родовому відмінку множини іменників середнього роду на -енн(я): знáчень (знáчення), полóжсень (полóження), твéрджсень (твéрдження), твóренъ (твóрення);

5) в абревіатурах і в похідних утвореннях: соцстрáх, соцстрáхівський, спецвýпуск, спецкóр, спецкóрівський, спецóдяг, торгфлóт та ін.;

6) у словах іншомовного походження: агронóм, інженéр, студéнт, том та ін.

**Примітка.** За аналогією до слів української мови, де є чергування **о**, **е** з **і**, таке чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Антін* — *Антона*, *тніт* — *тнота*, *кілір* — *кольору*, *Прокіп* — *Прокопа*; *курінь* — *куреня*, *папір* — *паперу*.

### **Відхилення в чергуванні О — І, Е — І**

3. Є багато позицій, коли чергування **о**, **е** з **і** у відкритих і закритих складах немає всупереч наведеним правилам:

1) і наявне у відкритому складі в словах з основою, вирівняною за іншими відмінками чи формами:

а) у формах називного відмінка однини: *гребінєць* (*гребінця*), *дзвінок* (*дзвінка*), *камінєць* (*камінця*), *кіготь* (*кігтя*), *кілóк* (*кілкá*), *кінéць* (*кінця*), *ніготь* (*нігтя*), *олівéць* (*олівця*), *ремінєць* (*ремінця*), *рівень* (*рівня*), *стіжсóк* (*стіжскá*), *торгівéць* (*торгівця*), *фахівéць* (*фахівця*) та ін.;

б) у формах родового відмінка множини: *вікон* (*вікно*), *вічок* (*вічко*), *гілóк* (*гілка*), *зірóк* (*зірка*), *кілéць* (*кільце*), *ліжсóк* (*ліжко*), *ніжсóк* (*ніжска*), *плітóк* (*плітка*);

в) у формах іменників зі значенням зменшеності за аналогією до таких форм, як *кіл* — *кілка*, *міст* — *містка*, *гірка* (де і в закритому складі): *кілочок*, *місточок*, *ніженька*, *гіронька*, але *слівéць* — *словéчко*;

2) у групах **-оро-**, **-оло-**, **-ере-** **о**, **е** переходятять в **і**:

а) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (здебільшого з рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к-(а)** зі значенням зменшеності: *бородá* — *борід* — *борідка*, *борона* — *борін* — *борінка*, *головá* — *голів* — *голівка* (і *голівка* — з іншим значенням), *сторона* — *сторін* — *сторінка*, *чередá* — *черід* — *черідка*;

б) у родовому відмінку множини іменників здебільшого середнього роду й відповідних іменниках зі значенням зменшеності: *болóто* — *боліт* — *болітце*, *ворóта* — *воріт* — *ворітця*, *долотó* — *доліт* — *долітце*, але: *дерево* — *дерéв* — *деревцé*, *джерелó* — *джерéл* — *джерéльце*;

в) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездоріжсéя*, *Запоріжсéя*, *підборіддя*, *роздоріжсéя* (але: *лівоберéжсéя*, *узберéжсéя*), а також без подовження: *безголів'я*, *поголів'я*, *хоч безголоссéя*, *повноголоссéя*;

3) і в закритому складі маємо у формах чоловічого роду однини дієслів минулого часу й дієприслівників з повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого та середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волíк*, *волíкши* (*волоктý*), *зберіг*, *зберігши* (*зберегтý*), *стерíг*, *стерігши* (*стерегтý*), бо: *волоклá*, *збереглá*, *стереглá*; *волоклó*, *збереглó*, *стереглó* та ін., але: *борóв*, *колóв*, *молóв*, *полóв*, *поров*; *борóла*, *колóла*, *молóла*, *полóла* та ін.;

4) у віддієслівних іменниках середнього роду на **-нн-(я)** і звичайно буває тільки під наголосом, а без наголосу — е: *носіння*, *ходіння*; *вра́ження*,

завершення, збільшення, значення, пояснення, але: *варення* (і *варіння*, *варення* — процес), *вчення*. Так само *-ення*, а не *-іння* мають іменники, похідні від слів з основою на *-ен*: *ім'яння*, *найм'яння*;

5) **о, е** наявні в закритому складі:

а) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним відмінком основою: *борець* — *борця* (*борцеві*, *борцем* та ін.), *віборець* — *віборця*, *ловець* — *ловця*, *творець* — *творця*; *моток* — *мотка*, *носок* — *носка*, *пáросток* — *пáростка*; *водень* — *водню*; *котел* — *котлá*, *орéл* — *орлá*;

б) у повноголосних формах *-оро-*, *-оло-* зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колóд* (*колóдка*), *долóнь* (*долóнька*), *сорóк*, *огорóж*, *морóк*, *нагорóд* (від них немає зменшених форм з *і*). Але: *дорíг*, *дорíжка*, *корíв*, *корíвка*, *берíз*, *берíзка* (проте *берéзка* — виткий бур'ян);

в) у родовому відмінку множини деяких іменників переважно жіночого роду: *будóв*, *вод*, *істóт*, *оснóв*, *пíдпóр*, *прóб*, *субóт*, *топóль*, *шкод*; *лелéк*, *меж*, *озéр*, *потréб*, але: *осíб*, *пíдкíв*;

г) у прикметниках, утворених від власних імен на *-ов* (*-ьев*, *-йов*), *-ев* (*-ев*): *Мáлишев* — *мáлишевський*, *Пáвлов* — *пáвловський*. Але в прикметниках, утворених від власних імен на *-ів* (*-їв*), зберігаємо *і* (*ї*): *Гаврýлів* — *гаврýлівський*, *Демýдів* — *демýдівський*, *Андрíїв* — *Андрíївський* (див. ще § 153, п. 2.);

г) у префіксальних безсуфіксних іменниках на зразок: *затóн*, *переóр*, *потóп* (під впливом родового відмінка одинини: *затóну*, *переóру*, *потóпу*), але звичайно *потíк*, *розгíн*, *удíй*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка одинини *і* поширене на решту форм: *óпíк* (родовий одинини *óпíку*);

д) під наголосом у словотворчих компонентах *-вод*, *-воз*, *-нос*, *-роб* складних слів, що означають людей за професією, видом занять та в похідних від цих слів: *експурсовóд*, *ляльковóд*; *водовóз*; *дровоно́с*; *хліборóб*, *хліборóбство*, *чорнорóб* та ін. Проте в словах, що означають предмети, та в похідних від них утвореннях такий **о**, незалежно від наголосу, переходить в *і*: *водопровíд*, *газопровíд*, *газопровідний*, *електропрóвід*, *трубопрóвід*; у словах зі складником *-воз* о здебільшого зберігаємо: *електровóз*, *лісовóз*, *тепловóз*. Незалежно від семантики слова в словотворчих компонентах *-хíд*, *-рíг* уживаємо тільки *і*: *всюдихíд*, *місяцехíд*, *пішохíд*, *пішохідний*, *самохíд*, *самохідний*, *стравохíд*, *шивидкохíд*, *шивидкохідний*; *козерíг* і *Козерíг* (сузір'я), *носорíг* та ін.;

е) у деяких словах книжного й церковного походження та в похідних від них: *Бог*, *верхóвний*, *виробnýцтво*, *вýрок*, *закón*, *закónний*, *нарóд*, *нарóдний*, *основníй*, *потóп*, *прáпор*, *прорóк*, *словníк*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемóвський*, *Боровикóвський*, *Грабóвський*, *Котлярéвський*, *Пýсемський* та ін. Але: *Верикíвський*, *Желехíвський*, *Минькíвський*.

## § 10. Чергування Е — О після Ж, Ч, Ш, ШЧ, ДЖ, Й

1. Після ж, ч, ш, шч, дж, ѹ перед м'яким приголосним, а також перед складами з е та и (яке походить від давньоукраїнського и) пишемо е: *вечéря, више́нь, джерелó, женýти, ніженька, пшени́ця, стáень, увéчерi, учéнь, чернéтка, четвéртий, шестидéнка, щемíти, щетýна.*

Після ж, ч, ш, шч, дж, ѹ перед твердим приголосним, а також перед складами з а, о, у та и (яке походить від давньоукраїнського ы) пишемо о: *бджолá, будýночок, вечорý (пор. вечéря), жонáтий (пор. женýти), іграшок, копíйóк, пшонó (пор. пшени́ця), чоловíк, чомúсь, чёрний (пор. чернéтка), чотíри (пор. четвéртий), шóстий (пор. шестíй), щокá.*

**Примітка.** У словах *лóжечка* — *лóжечок*, *книжечка* — *книжечóк*, *лічка* — *лічок* і под. зберігаємо е (е), бо приголосний ч у наступному складі в давні часи був м'яким.

2. О вживаємо замість сподіваного е після шиплячих та ѹ перед м'яким приголосним:

1) в іменниках жіночого роду III відміни в суфіксі *-ост-(i)/(и)*: *безкрайостi* (*безкрайости*), *мéниостi* (*мéниости*), *пекúчостi* (*пекúчости*), *свíжостi* (*свíжости*) та ін. (відповідно до *вічностi* (*вічности*), *ráдостi* (*радости*) й т. ін., де о стоїть не після шиплячих);

2) у давальному ѹ місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолí*, (на) *бджолí*, *вéчорi*, *пшонí*, (у) *пшонí*, *щоцí*, (на) *щоцí* (відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджолá*, *бджолú*, *вéчора*, *вечорý* та ін.);

3) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкрайої*, *безкрайою*, *гарячої*, *гарячою*, *нáшої*, *нáшою*, *першої*, *першою* та ін. (відповідно до *безкрайого*, *безкрайому*, *нáшого* та ін. або до *дрóгої*, *молодої* тощо, де о закономірне);

4) у похідних утвореннях *вечорíти*, *вечорíс* (відповідно до *вéчора*, *вéчоровi* й т. ін.), *чорнíти*, *чорнíс*, *чорнýци*, *чорнýти*, *чорнýло* та ін. (відповідно до *чёрний*, *чёрного* тощо).

**Примітка.** У прислівниках *ворóже*, *гáрячé* після шиплячих пишемо е, але: *твóрчо*, *законодáвчо*, *хýжо* та ін.

## Чергування голосних у дієслівних коренях

### § 11. Чергування О — А

1. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення. Дієслова з о звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова з а — повторювану, багаторазову дію: *допомогти* — *допомагáти*, *гонýти* — *ганя́ти*, *котýти* — *качáти*, *крóйти* —

*кряти, ломіти — ламати, скочити — скакати, скопити — хапати; стояти — стати.*

Проте багато дієслів має кореневий **о**, який не чергуємо з **а**: *вимовити — вимовляти, виростити — вирощувати, простити — прощати, винішувати, відгороджувати, договірювати, заспокоювати, переконувати, установлювати та ін.*, але *випровадити — випроводжати*.

### **Е (невипадний) — І (невипадний)**

2. Це чергування також відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення: **е** вживаємо в префіксальних дієсłowах доконаного виду, **і** — в утворених від них дієсловах недоконаного виду: *вигребти — вигрібати, викоренити — викорінювати, віпекти — випікати, заместі — замітати, зберегти — зберігати, перелетіти — перелітати, наректи — нарікати, спостерегти — спостерігати, причепити — причіпляти (так само виволокти — виволікати, де **о** чергуємо з **і**).*

Е чергуємо з **і** також у дієсловах із суфіксом **-ува-** (**-юва-**), коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-нн-**(**я**): *брехати — набріхувати, викоренити — викорінювати, завертіти — завірчувати, тесати — затісувати, чекати — очікувати; викоренення — викорінювання, чекання — очікування;* так само *віполоскати — віполіскувати* (де **о** чергуємо з **і**). Але: *вивіршувати, завершувати, перевершувати, потребувати, прищеплювати.*

**Е (випадний) — Й** Випадний **е** чергуємо з **и** перед **л, р:** *беру — брати — вибирати, вістелю — віслати — вистилати, замер — замрі — замирати, запер — запрі — запирати, стер — зітрі — стирати* та ін.

### **Чергування приголосних**

У сучасній українській мові під час утворення форм слів та нових слів відбуваються зміни (чергування) приголосних, спричинені різними історичними законами її фонетичної системи.

### **Чергування приголосних під час словозміни**

До найпоширеніших чергувань приголосних звуків під час словозміни належать такі:

#### **§ 12. Чергування Г, К, Х із м'якими З, І, С**

1. У давальному на місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: *дуга — дузі, (на) дузі; перемога — перемозі, (у) перемозі; квітка — квітці, (на) квітці; сваха — свасі, (на) свасі.*

2. У місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду другої відміни: *терпӯг* — (на) *терпузі*; *байрак* — (у) *байрা঳і*, *друк* — (у) *дрӯңі*; *кожӯх* — (у) *коҗусі*, *вухо* — (у) *вусі*.

**§ 13. Чергування Г із м'яким З:** у давальному на місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: *ձýта* — *ձýзі*, (на) *ձýзі*, *тирлýта* — *тирлýзі*, (на) *тирлýзі*, *Ломáта* (прізвище) — *Ломáзі*, (на) *Ломáзі*.

#### § 14. Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш

1. В іменниках перед суфіксами **-к-**, **-ок**, **-ин-** зі значеннями зменшеності та пестливості: *ногá* — *ніжка*, *плуг* — *плүжóк*; *рукá* — *ручка*, *крюк* — *крючóк*; *мұха* — *мүшка*, *горóх* — *горошина*.

2. У кличному відмінку іменників чоловічого роду другої відміни перед закінченням **-е**: *друг* — *дру́же*, *луг* — *лúже*; *козák* — *козáче*, *юнак* — *юнáче*; *пастұх* — *пасту́ше*.

3. В усіх особових формах дієслів теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду, формах наказового способу та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *берегтý* — *бережу*, *бережéши*, *бережéмо*, *бережетé*, *бережу́ть*; *бережý*, *бережíмо*, *бережítъ хай* (нехай) *бережу́ть*; *зберегтý* — *збережу*, *збережéши*, *збережéмо*, *збережетé*, *збережу́ть*; *збережý*, *збережíмо*, *збережítъ*, *хай* (нехай) *збережу́ть*; *зберéжений*; *пектý* — *печу*, *печéши*, *печéмо*, *печетé*, *печу́ть*; *печý*, *печíмо*, *печítъ*, *хай* (нехай) *печу́ть*; *пéчений*; *спектý* — *спечу*, *спечéши*, *спечéмо*, *спечетé*, *спечу́ть*; *спéчений*; *колихáти* — *колишу*, *колишиши*, *колишие*, *колишишемо*, *колишишете*, *колишишутъ*; *колиший*, *колиши́мо*, *колиши́тъ*, *хай* (нехай) *колишишутъ*; *поколихáти* — *поколишу*, *поколишиши*, *поколишие*, *поколишишемо*, *поколишишете*, *поколишишутъ*; *поколиший*, *поколиши́мо*, *поколиши́тъ*, *хай* (нехай) *поколишишутъ*.

**§ 15. Чергування Д із ДЖ** у першій особі однини дієслів теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *садýти* — *саджу*; *посадýти* — *посаджу*, *посаджений*; *ráдити* — *ráджу*; *схóдити* — *схóджу*, *схóдженій*;

**§ 16. Чергування Т із Ч; З із Ж; С із Ш; ЗД із ЖДЖ; СТ із Щ** у першій особі однини дієслів теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *крутýти* — *кручу*, *крученій*; *летíти* — *лечу*; *лázити* — *лáжу*; *косýти* — *кошу*, *кóшений*; *покосýти* — *покошу*, *покóшений*; *їздити* — *їжду*, *їждженій*; *пустýти* — *пуцу*, *пóущений*.

**§ 17. Чергування СТ із Щ у формі першої особи однини теперішнього часу й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом -ен-: запустити — запущу, запущений; мостити — мошу, мощений; простити — прошу, прощений.**

**§ 18. Чергування Б із БЛ; П із ПЛ; В із ВЛ; М із МЛ; Ф із ФЛ,** причому звук Л у названих звукосполученнях м'який: у першій особі однини та третій особі множини теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом -ен-: любити — люблю, люблять; ліпити — ліплю, ліплять, ліплений; зловити — зловлю, зловлять, злоблений; стомити — стомлю, стомлять, стомлений; розграфити — розграфлю, розграфлять, розграфлений.

• **Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення**

**§ 19. Зміни приголосних перед -СЬК-(ИЙ), -СТВ-(О)**

1. Під час утворення нових слів деякі приголосні перед -ськ-(ий), -ств-(о) зазнають звукових змін, що зафіковані й на письмі, а саме:

1) к, м'який ц, ч + -ськ-(ий), -ство-(о) → -цьк-(ий), -щтв-(о): гірник — гірніцький — гірніцтво; козак — козацький — козацтво; пáрубок — парубóцький — парубóцтво; молодéць — молодéцький, молодéцтво; стрілець — стрілецький; ткач — ткацький — ткацтво;

2) г, ж, з + -ськ-(ий), -ств-(о) → -зык-(ий), -звтв-(о): Прáга — прázький; убóгий — убóзтво; Запорíжжя — запорíзький; Збáраж — збáразький; боягúз — боягúзкий — боягúзтво, але гéрцог — гéрцогський;

3) х, ш, с + -ськ-(ий), -ств-(о) → -ськ-(ий), -ств-(о): волóх — волóський; чех — чéський; залíсся — залíський; товáриш — товарíський — товарíство; але: шах — шáхський, Цюрих — цюрихський.

2. Решту букв на позначення приголосних перед суфіксами -ськ-(ий), -ств-(о) на письмі зберігаємо: агент — агéнтство; багáтий — багáтство; брат — бráтський — бráтство; завóд — заводський; інтелігéнт — інтелігéнтський; люд — людський — людство; сиротá — сирítський — сирítство; пропагандíст — пропагандíстський; студéнт — студéнтський — студéнтство.

**Примітка.** Про творення прикметників за допомогою суфікса -ськ-(ий) від географічних назв і назв народів див. § 150.

## § 20. Зміни приголосних у прикметниках і прислівниках вищого ступеня порівняння

Під час творення прикметників і прислівників вищого ступеня порівняння **г**, **ж**, з змінюємо на **жч**, а **с** — на **щ**: *дорогий* — *дорожчий* (*доробжче*); *дужий* — *дужчий* (*дужче*); *вузький* — *вужчий* (*вужче*); *низький* — *ніжчий* (*ніжче*); *високий* — *вищий* (*вище*), але: *легкий* — *лехчий* (*лехше*).

## § 21. Зміни приголосних перед суфіксом -Н-

Приголосні звуки **к**, **м'який** і **твірдий ц** перед суфіксом **-н-** змінююємо на **ч**: *безпека* — *безпечний*; *вік* — *вічний*; *рік* — *річний*; *місяць* — *місячний*; *околиця* — *околичний*; *тишніця* — *тишнічний*; *серце* — *сердечний*; *сонце* — *сонячний*; *яйце* — *яєчня*, а звуки **г**, **х** перед цим суфіксом — на **ж**, **ш**: *дорога* — *дорожній*, *перемога* — *переможній*, *тиха* — *тишиній*. Приголосний твірної основи **ч** зберігаємо в похідних словах *помічний* (від *поміч*); *нічний* (від *ніч*); *ячний, ячмінний* (від *ячмінь*).

Виняток становлять слова *дворішник*, *мірошник*, *рушинік*, *рушиніця*, *сердешній* (зі значенням ‘бідолашній’), *соняшник*, *торішній*.

## § 22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення

Під час словотворення зазнають змін такі звукосполучення та окремі приголосні перед суфіксальним голосним:

1) буквосполучення **—цьк-** змінюємо на **—чч-**, а **—ськ-** — на **ч** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *войцький* — *войччина*; *козацький* — *Козаччина*; *німецький* — *Німеччина*; *турецький* — *Туреччина* (але: *галицький* — *Галичина*); *рекрутський* — *рекрутчина*; *солдатський* — *солдатчина*;

2) буквосполучення **-ськ-, -ск** змінюємо на **щ** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *полтавський* — *Полтавиця*; *віск* — *воїйна*; *пісок (піску)* — *піщана*;

3) буквосполучення **-ск, -шк-** змінюємо на **щ** у прикметниках перед голосним а суфікса **-ан-**: *віск* — *воїйний*; *дошка* — *дощаний*, *пісок (піску)* — *піщаний*;

4) буквосполучення **-ськ-, -зьк-** змінюємо відповідно на **щ, жч** у прізвищах перед суфіксами **-енк-, -ук**: *Васько* — *Ващенко* — *Ващук*; *Ісько* — *Іщенко* — *Іщук*, *Онісько* — *Оніщенко* — *Онищук*, *Водолазький* — *Водолајченко*; *Кузько* — *Кужчленко*.

**Примітка.** У присвійних прикметниках від власних імен із буквосполученнями **ск-, -ськ-** букву **с** на письмі зберігаємо, а букву **к** змінюємо на **ч**: *Параска* — *Парасчин*, *Оніська* — *Онісьчин*; **-шк-** змінюємо на **щ**: *Мелашка* — *Мелашин*.

5) приголосні г, к, х змінюють на ж, ч, ш у присвійних прикметниках перед суфіксом -ин: *Ольга — Ольжин; Наталка — Натальн, Одарка — Одарчин, дочка — доччин; Домаха — Домашин, сваха — свашин* та у відіменних дієсловах перед суфіксами -и-, -а-: *батіг — батожити, друг — другити, крик — кричати, сухий — сушити.*

### § 23. Позиції вживання прийменників і префіксів У та В

1. Щоб уникнути збігу букв на позначення приголосних звуків, що є важкими для вимови, та щоб досягти милозвучності, в українській мові вживають на письмі прийменник у та префікс у- на початку слів у таких позиціях

1) між буквами, що позначають приголосні: *Десь у житі кричав перепел; Наш учитель;*

2) на початку речення або слова перед буквою на позначення приголосного: *У лісі пахло квітами; Угорі яскраво сяяло сонце; Унаслідок зливи пошкоджено дороги;*

3) на початку речення або слова перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні: *У присмерку літають ластівки низько; У структурі слова таких морфем немає; Утroe склали папір; Упритул підійшли до юрби;*

4) незалежно від кінця попереднього слова перед наступними в, ф, а також перед буквосполученнями льв, зв, св, дв, тв, гв, хв і под.: *Сидимо у вагоні; Не стпитавши броду, не лізь у воду (Укр. прислів'я); Хлопчик уволя награвся; Велике значення у формуванні характеру має самовиховання; Забіг у фое; Діти побували у Львові; Він жив у Львові; Поринути у звучання пісні; Лікар глянув у звужені очі хворого; Прожили рік (роки) у своїй хаті; Постукали у двері; Юнак переміг у двоборстві; Коріння вросло у тверду землю; Чужинці живуть у твоєму будинку; Хлопці служили у гвардії; Лікар побував у Гвінеї; Схили гори одягнені у хвою; Промінчик заграв у хвилях.*

**Примітка.** Після слова, що закінчується на голосний, у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках та прислівниках перед в пишемо префікс в-: *Дослідниця вважає експеримент успішним; Гости ввійшли до зали; Діти ввічливі; Дитина вві сні посміхався; Вони ввісмокх вийшли на Говерлу.*

5) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед буквою, що передає приголосний: *До мене зайшла товаришка, учителька із сусіднього села; Стоїть на видноколі мати — у неї вчиться (Б. Олійник); Це було... у Києві.*

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, та щоб досягти милозвучності, в українській мові на письмі вживають прийменник в між словами та префікс в- на початку слів у таких позиціях:

- 1) між буквами на позначення голосних: *У нього в очах засвітилась відрада* (Панас Мирний); *Вона побувала в Одесі*;
- 2) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: *В очах дівчини бриніла сльоза; В Антарктиді працюють наукові експедиції*;
- 3) після слова, яке завершує буква на позначення приголосного, перед словом, яке починає буква, що передає голосний: *Вартовий поглянув в отвір*.
- 4) перед абревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: *В НБУ* (*В ен бе у*), *В МВФ* (*В ем ве еф*);
- 5) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р. в місті сталася незвичайна подія*;
- 6) після букви на позначення приголосного перед більшістю букв, що передають приголосні (крім в, ф, льв, зв, св, дв, тв, гв, хв і под.): *Пішла в садок вишневий* (Т. Шевченко); *Люди врозкид розляглися в траві* (К. Гордієнко); *Вона повернула вбік*.

**Примітка.** Трапляються відхилення від цих правил уживання у, в, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

3. Деякі слова української мови — загальні та власні назви в будь-якій позиції вживаємо або тільки з у (увáга, увертюра, удáрник, узберéжся, укáз, ультимáтум, умóва, устáлення, устанóва, утóпія, уýва; Угóричина, Удовичéнко, Урál), або тільки з в (взаéмини, влáда, влásний, властíвість, вплив, впливóвий; Владивостóк, Вру́бель та ін.). У кількох словах уживання в, у залежить від їхнього значення, пор.: *вдáча* і *удáча*, *вклад* і *уклáд*, *вpráva* і *упráва*, *вступ* і *устúп*.

**Примітка.** У поезії, крім узвичаєної назви *Україна*, уживали і вживають *Вкраїна*: Як сонях той до сонця, до *Вкраїни* свíй погляд я з любов'ю повертаю (Ф. Малицький).

## § 24. Позиції вживання сполучників і часток І, Й та І, Й на початку слів

1. Щоб уникнути збігу букв, що позначають важкі для вимови приголосні звуки, та для досягнення милозвучності, на письмі вживаємо і в таких позиціях:

- 1) між буквами на позначення приголосних: *Вірю в пам'ять і серце людське* (Б. Олійник); *Він іде; Тут ідеться про народні звичаї*;
- 2) після паузи, що на письмі позначена крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словом або складом, які починає буква, що передає приголосний звук: *Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні* (Д. Павличко); *Він, імовірно, нічого не зробить*;
- 3) на початку речення: *І долом геть собі село* *Понад водою простяглось* (Т. Шевченко); *І приковують [гори] до себе очі, і ваблять у свою далечінь імлисту* (М. Коцюбинський); *Імовірне водопілля цього року*.

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, уживаємо й у таких позиціях:

1) між буквами на позначення голосних: *У садку співали Ольга й Андрій; Оце й уся врода* (Панас Мирний); *Квітили вишні й одцвітали* (Ф. Малицький);

2) між буквами, що передають голосний і приголосний: *Навчас басчка великого й малого* (Л. Глібов); *На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щебетання й пісня пташки* (Я. Шевченко); *Висока ймовірність захворіти; Вона йде; Високе ймення — патріот.*

**Примітка.** Трапляються відхилення від цих правил уживання і, й, що спричинено вимогами ритму або мовними вподобаннями автора.

3. Тільки і вживаємо:

1) якщо зіставляємо поняття: *Дні і ночі; Батьки і діти; Правда і кривда; Просте і складне речення;*

2) перед словом, на початку якого стоять букви й, є, ї, ю, я: *Ольга і Йосип — друзі; Світлана і Єва навчаються в коледжі; Василь і Юрій повернулися додому; Куди, для чого, хто і як?* (М. Рильський).

4. Після букв й, я, ю, є, ї вживаємо єднальні сполучники і або та, пор.: *Неподалік вони побачили зелений гай і широку долину і Неподалік вони побачили зелений гай та широку долину; Теорія і практика перекладів і Теорія та практика перекладів; Студенти вивчили морфологію і синтаксис і Студенти вивчили морфологію та синтаксис; Висловити свої найпотаємніші мрії і обережні прогнози і Висловити свої найпотаємніші мрії та обережні прогнози.*

## § 25. Позиції вживання прийменника З та його варіантів ІЗ, ЗІ (ЗО)

1. З уживаємо:

1) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: *З одним рибалкою він дуже подружив* (Л. Глібов); усередині речення перед такою самою буквою незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Диктант з української мови; Контрольна робота з української мови; На додаткових заняттях учитель працює по-різному: з усіма учнями або з одним-двома;*

2) на початку речення перед буквою, що позначає приголосний (крім свистячих з, с, ц та шиплячих ч, ш, щч): *З лісу потягло прохолодою; З її приїздом якось повеселіла хата* (Леся Українка); рідше — перед початковим буквосполученням чи буквосполученням наступного слова, якщо попереднє слово закінчує буква, що передає голосний: *З другого боку простяглися поля; Вона відвідала з друзями Київ; Плугатарі з плугами йдуть* (Т. Шевченко);

3) між двома буквами, перша з яких позначає голосний, а друга — приголосний: *Як сонях той до сонця, до України свій погляд я з любов'ю повертає* (Ф. Малицький).

Варіанти із, зі (зо) вживаємо перед буквами, що передають важкі для вимови збіги приголосних, та для досягнення милозвучності.

2. Із уживаемо переважно перед буквами, що позначають свистячі та шиплячі звуки (з, с, ц, ч, ш, щ) незалежно від закінчення попереднього слова та між буквосполученнями (після них або перед ними): *Перстень виготовлено із золота; Родина із семи душ; Гнат... запріг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (М. Стельмах); *Із шовку виготовили вітрила; А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (Нар. пісня); *І місив новий заміс із тіста старого* (І. Драч); *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (М. Коцюбинський); *Лист із Бразилії* (І. Франко).

3. Зі вживаємо, якщо буквосполучення наступного слова має початкові з, с, ш, щ та ін., незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Ви зустріли ворога... зі зброяю в руках* (Ю. Яновський); *Балада зі знаком запитання* (І. Драч); *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Зі школи на майдан вивалила дітвора* (А. Головко); *Прибув зі Львова*.

У позиції перед деякими буквосполученнями варіанти із та зі можуть бути взаємозамінними, пор.: *Устав разом із сходом сонця і Устав разом зі сходом сонця*.

**Примітка.** Трапляються відхилення від поданих правил уживання прийменника з та його варіантів із, зі, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

**Зо** як фонетичний варіант прийменника зі завжди вживаємо із числівниками *два, три*: *Позичив зо дві сотні; Проспав зо три години* та із займенником *мною*: *Він був зі (зо) мною*.

## УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА (Ь)

**§ 26. Коли пишемо Ъ.** Буквою ь позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків.

1. Ъ пишемо:

1) після букв д, т, з, с, дз, ц, л, н у кінці слова та складу: *мідь, суть, нáморозь, вісь, тедзь, пáлець, крохмáль, кінь; дýдько, молотьбá, близько, вóсмий, Грицькó, кільцé, ганьбá;*

2) після перелічених у п. а) букв та р усередині слова перед о: *дъóготь, дзъоб, тъóхкати, съóмий, льон, ларьóк, тръох, царьóк;*

3) після л перед наступною буквою на позначення приголосного: Гáльченко, Гуцульчина, ідáльня, кíльцé, ковáльський, пáльцí, рибáльство, сíльський, спíльник.

**Примітка.** Не пишемо ь після л у буквосполученнях лі, лч, коли вони походять із лк: бáлка — бáлцí, гáлка — гáлцí, галченá, монгóлка — монгóлцí, Натáлка — Натáлцí, Натáлчин, рибáлка — рибáлцí, рибáлчин, спíлка — спíлцí, спíлчáнський, але: тúлька — тúльцí, кúлька — кúльцí, шпíлька — шпíльцí.

## 2. Також пишемо Ъ:

1) у словах на:

а) -зък-(ий), -ськ-(ий), -цък-(ий); -зъкість, -ськість, -цъкість; -зъко, -ськ-(о), -цъко; -зъкому, -ському, -цъкому; -зъки, -ськи, -цъки: близъкíй, вузъкíй, волынський, доне́цъкíй; близъкість, людськість; близъко, військо, бага́цъко; по-французъкому (по-французъки), по-українському (по-українськи), по-німе́цъкому (по-німе́цьки).

**Примітка.** У словах баскíй, боязкíй, в'язкíй, дерзкíй, жаскíй, ковзкíй, пласкíй (пло́ский), порскíй, різкíй і похідних утвореннях боязкість, в'язкість, бáско, різко тощо ь не пишемо.

б) -енък-(а), -енък-(о), -онък-(а), -онък-(о); -енък-(ий), -есенък-(ий), -ісінък-(ий), -юсінък-(ий): рученька, бáтенько, голівонька, соколо́нько; гарнéнъкíй, малéсенъкíй, свіжісінъкíй, тонісінъкíй (див. ще § 32);

2) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни на -я: грайве́нь, друкáре́нь, ідáле́нь, пісéнь, стáе́нь; крамнíць, матриць, робітнíць та середнього роду другої відміни на -нн-(я), -щ-(е): бажáнь, знань, кíлець, місць, сердéць і серць, але бур, зір, Мотр (після р);

3) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: будить, будýть, кóсить, кóсять, рóбить, рóблить, хóдить, хóдять; будь, будýте, будýмо, лíзь, лíзьте, лíзъмо, кинь, кíньте, кíньмо, трать, трáтьте, трáтьмо (див. ще: § 118, прим. 1).

**Примітка.** Про вживання ь в словах іншомовного походження див. § 139. у прізвищах — § 144, у географічних назвах — § 151.

## § 27. Коли не пишемо Ъ

Ь не пишемо:

1. Після р у кінці складу або слова: вір, вірте, гíрка, гіркíй, кобзár, ларкá, лíкар, монастíр, перевíр, секретáр, тепéр, тюрмá, школáр, Хárків, царкá (від царьóк).

2. Після н перед ж, ч, ш, щ та перед суфіксом -ськ-(ий): кінчик, промінчик, мéнший, тóнший, Уманьчина; волынський, громадянський,

освіт'янський, селянський; але: бриньчáти, дóньчин, нáньчин, нáньчiti та ін., бо у твірних основах між буквами на позначення приголосних є ь: брýнькati, дóньka, нáньka.

3. Після всіх букв на позначення приголосних звуків, крім л, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які або напівпом'якшені приголосні: Бéршадь — бéршадський, вíнця, дзвéкнути, кíнцівка, кóристю, ланцюжóк, Прýп'ять — прýп'ятський, ráдість, ríздвяний, свít, свáто, слíд, смíх, снíг, снíп, съогóднi, танцовáти, цвях, щáстя, але: ríзъbár (i rízъbár), тъмáний і похідні від них.

**Примітка.** Коли ь наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його немає, то й в інших відмінках його не пишемо; пор.: кúлька — кúльci, дівчíнонька — дівчíноньci, письмо — (на) письmí, réдъка — réдъci, але: гálка — гálci, гíлка — гíлci, сторíнка — сторíнci, пásмо — (у) пásmi.

4. Після л в іменниковах суфіксах -али-(о), -илн-(о): дéржално, пўжално, ціпíлно та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності ь пишемо: дéржальце, пўжальце й под.

5. Між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: буттjá, волóсся, галúзя, гíллястий, життjá, камíння, ллéться, прилáддя, сíллю.

6. Після букв д, н, т перед суфіксами -ченк-(о), -чук, -чишин: Фéдченко; Пáнченко, безбáтченко; Радчúк, Степанчúк; Федчíшин, Гринчíшин, але після л пишемо ь: Гáльченко, Гальчúк; Михáльченко, Михальчúк, Михальчíшин.

7. Після букви ц у деяких вигуках (звуконаслідуальних словах): бац, буц, гоц, клац та в кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: кварц, палáц, паяц, Суéц, шприц (див. ще § 139).

## Спрощення в буквосполученнях

### § 28. -ЖДН-, -ЗДН-, -СТН-, -СТЛ-

У буквосполученнях -ждн-, -здн-, -стн-, -стл- випадають д і т на письмі: тýждень — тýжня — тиžnéвий; виїздýти — виїзний; проїзд — проїзний; вістъ — вісник; кóристъ — корýсний; нéрстень — нéрсня; честъ — чéсний; якістъ — якісний; лéстоющi — улéсливий; стелýти — слáти; щáстя — щаслýвий. Але в словах зап'ястnий, кістляvий, пестлýвий, хвастlývий, хвастнýти, шістнáдцять, дев'янóстники букву т зберігаємо.

**Примітка.** У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження на -ст, букву т у буквосполученні -стн- зберігаємо, хоч відповідний звук не вимовляємо: авантóст — авантóстний, балáст — балáстний, компóст — компóстний, контráст — контráстний, форpóст — форpóстний.

## -ЗКН-, -СКН-

У буквосполученнях **-зкн-**, **-скн-** перед дієслівним суфіксом **-ну-** випадає **к**: брýзки — брýзнути, брязк — брýзнути, блиск — блýснути, писк — пýснути, плюск — плюснути, трíск — трíснути, але: вýпуск — выпускний, вик — вýскнути.

## -СЛН-

У буквосполученні **-сли-** випадає **л**: *máсло* — масний; *мисль* — умýсний, *навмýсне*; *ремесло* — ремісник.

## Подвоєння букв

### § 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу

1. Подвоєння букв на позначення приголосних звуків маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

1) префікса **й** кореня: *ввіч*, *ввічливий*, *віddáти*, *віddіл*, *ззвішики*, *ззáду*, *беззвúчний*, *оббýти*, *розвбрóйти*, *розвýва*.

**Примітка.** Немає подвоєння букв у таких словах, як *отóй*, *отýт*, *отák*, *отám*, *отепér*, *отóдi*, а також *оцéй* тощо.

2) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: *військкомáт* (військовий комісаріат), *міськком* (міський комітет), *юннáт* (юний натуралист);

3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: *день* — *дénний*, *закón* — *закónний*, *кінь* — *кіnnий*, *осінь* — *осіnnий*, *тумán* — *тумánnий*; *баштáнник*, *годýнник*, *письмéнник*, *свящéнник*; *віkónниця*, *Віnnниця*; дві букви **и** зберігаємо **й** перед суфіксом **-ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із двома **и**: *закónний* — *закónність* — *закónно*, *тумánnий* — *тумánnість* — *тумáнно*;

2. Якщо збігається буква **с** основи дієслова минулого часу і постфікса **-ся**: *вýнісся*, *пáсся*, *розвíсся*, *трýсся*.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

1) у наголошених суфіксах **-аин-(ий)** (-янн-(ий), **-еин-(ий)**) прикметників, що вказують на більшу, ніж звичайна, міру якості або на можливість чи неможливість дії: *невблагánnий*, *недоторкánnий*, *нездолánnий*, *незрівнянний*,

*неказанний; височений, здоровений, нездійснений, незлічений, непримирений, нескінчений, силений, страшений, числений;*

2) у суфіксах **-ени-(ий), -яни-(ий)** прикметників старослов'янського походження зі значенням можливості або неможливості дії: *благословений, блажений, мерзений, огнений, окаїний, священий, спасений*, а також у прикметникові *божествений*; дві букви **и** зберігаємо також в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *нездоланість, нездоланно, численність, численно тощо.*

**Примітка.** Немає подвоєння **и** у дієприкметниках: *віверений, вихований, зроблений, побораний, скázаний, спечений*, у прикметниках на **-ен-(ий)**, співвідносних із відповідними дієприкметниками (що мають інший наголос): *варений* (пор. дієприкметник *варений*), *печений* (пор. дієприкметник *печений*), а також у прикметниках від дієприкметникового походження: *довгожданий, жаданий, навіжений, скажений, шалений*.

Треба розрізняти такі слова, як *здійснений* (який може здійснюватися — прикметник) і *здійснений* (який здійснився — дієприкметник), *нездоланий* (непереможний) і *нездобланий* (якого не подолали), *незлічений* (представленний у дуже великій кількості) і *незліченний* (не порахований) та ін.

4. Маємо подвоєння приголосних у словах *боввані, Ганна, ляний, овва, ссати*, а також у похідних від них словах *бовваніти, Ганнин, віссати, ссавці* та ін.

### § 30. Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних

1. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вони вжиті після голосного:

1) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінкових формах іменників середнього роду другої відміни (крім форми родового множини): *знаряддя, знаряддю, (на) знарядді та ін.; життя, життю, (у) житті; мотузя, (у) мотуззі; колосся, колоссю, (у) колоссі; гілля, гіллю, (на) гіллі; знання, знанню, (у) знанні; збіжжя, збіжжю, (у) збіжжі; сторічя, сторіччю, (у) сторіччі; піддашия, піддашию, (на) піддаши; а також у похідних словах: гілля — гіллястий, гіллячка; життя — життєвий (і життєвой), життєпис та ін., але: знань, знарядь, піддаш, сторіч, угідь; якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігаємо: *відкриття — відкриттів, почуття — почуттів;**

2) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого та жіночого роду першої відміни (за винятком родового множини на **-ей**): *суддя, судді, суддю, суддів і т. д.; стаття, статті, статтєю* (але в родовому множини — *статеї*); *рілля, ріллі, ріллю, ріллею; Ілля, Іллі, Іллю, Іллею, Ілле* та ін.;

3) перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду одинини третьої відміни, якщо в називному відмінку їхня основа має один м'який або

шиплячий приголосний: *мόлодь — мόлоддю, мить — мýттю, мазь — мáззю, вісь — вíссю, міць — мíцю, сіль — сíллю, тінь — тíнню, пóдорожжé — пóдорожжю, ніч — нíчю, рóзкіш — рóзкішию*.

**Примітка.** Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або р, їх подовження немає: *мóлодість — мóлодістю, прíязнь — прíязню, пóвіст — пóвістю, кров — крóв'ю, мáтір — мáтір'ю, нéхворощ — нéхворощю*.

4) перед я, ю в прислівниках *зráння, навманя, спросónня; попідвікónню, попідтýнню*;

5) перед ю, є у формах теперішнього часу дієслів *лýти, лýтися: ллю, ллєши, ллємо, ллєтє, ллють; ллється, ллються*, а також у похідних від них: *вýллю, віділлю, наллю, розіллю; розіллється, розіллються* та ін.

**Примітка.** Немає подвоєння букв на позначення приголосних в іменниках *кутя, попадя, свиня* та в порядкових числівниках *трéтя, трéтьє* та ін.

## ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

### § 31. З- (ІЗ-, ЗІ-)

1. Префікс з- перед буквами на позначення глухих приголосних **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**: *сказáти, спалахнúти, стовкти, сфотографувáти, схилýти*. Перед усіма іншими буквами пишемо з (зрідка із): *збáвити, звестý, зжýтися, ззорнýтися, зсадýти, зціпíти, зчепýти, зшýток; ізжóвкнути, ізнóв, ізсерéдини*.

Префікс з- (**с-**) уживаемо перед коренем, що починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконóмити, зігнорувáти, зорієнтувáтися, зумовити; здрібнýти, зскрібáти, склáсти, скріпítити* і под.

Коли ж корінь слова починають дві букви на позначення приголосних, пишемо здебільшого префікс **зі-**: *зібгáти, зігнýти, зігрáти, зідрáти, зізнáтися, зітсуváти, зістáвити, зіткненя, зіщýлитися* та ін. Префікс зі- вживаемо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення губний + й: *зів'áлий, зім'áти, зіп'áстися* (і *сп'ястися*) тощо. У деяких словах можна паралельно вживати префікси **зі-** та **зо-**: *зігрівáти і зогрівáти, зімлівáти і зомлівáти, зіпрівáти і запрівáти, зітліти і зотліти*.

**БЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, НАД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ПІД-, ПОНАД-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ-**

2. У префіксах **без-**, **від-** **між-**, **над-**, **об-**, **перед-**, **під-**, **понад-**, **роз-**, **через-** кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим не змінююємо:

безкорісливий, безкраїй, відкриття, відстань, міжконтинентальний, міжпланетний, надпотужній, обпалити, обтрусити, передплатити, передчасний, підтримка, понадплановий, розтягнути, розчин, розхитати, черезплічник.

### ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-

3. Префікс пре- вживаємо переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прегарний*, *презавзятий*, *прекрасний*, *премудрий*, *препогано*, *пречудово*, а також у словах *презирливий*, *презирство* та словах старослов'янського походження: *преосвященний*, *преподобний*, *престол*.

Префікс при- пишемо переважно в діє słowах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, та в похідних від них словах: *прибігти*, *прибркати*, *прибудувати*, *привабити*, *прикрутити*, *пришивідшити*; *приборканий*, *прибудований*, *привабливий*, *прикручений*, *пришивідшення*; в іменниках та прикметниках, утворених унаслідок поєднання іменників із прийменником при та суфіксом: *пригірок*, *приярок*; *прибережний*, *прикордонний*; у прикметниках на означення неповноти ознаки: *пристаркуватий*.

Префікс прі- вживаємо тільки в словах *прізвисько*, *прізвище*, *прірва*.

### АРХІ-

4. В іменниках і прикметниках уживаємо префікс архі-: *архіважливий*, *архімільйонер*, *архіскладний*.

**Примітка.** У назвах церковних звань, титулів та чинів уживаємо префікси архи- та архі-: *архимандрит* і *архімандрит*, *архієреї* і *архієреї*, *архистратиг* і *архістратиг* та ін.

### АНТИ-, КВАЗІ-

5. Уживання голосного и в префіксі анти- та голосного і в префіксі квазі- не підпадає під правила вживання голосних и, і в загальніх назвах іншомовного походження, пор.: *антиалкогольний*, *антиароматичний*, *антиаргумент* *антиестетичний*, *антиевропейський*, *антиінфляційний*, *антинауковий*, *антиурядовий*, *антиядерний*; *квазіглобальний*, *квазіобертання*, *квазіоптика*, *квазіплоский*, *квазіпружність*, *квазірінок*, *квазістійкість*, *квазічастинка*.

## ПРАВОПИС СУФІКСІВ

### Іменникові суфікси

#### § 32. -ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК

1. В українських суфіксах **-ик**, **-ник** / **-івник**, **-льник** пишемо и: *брáтик*, *вузлик*; *колядник*, *лірник*, *мрійник*, *настáвник*; *газівник*, *працівник*; *верстáльник*, *регулювáльник*, *уболівáльник*.

**Примітка.** Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізняти іншомовні суфікси **-ик**, **-ік** (-їк), у яких пишемо и або і (ї) відповідно до правил уживання и та і (ї) в словах — загальних назвах іншомовного походження: *істóрик*, *мéдик*, *ромáнтик*, *фíзик*, але: *акадéмік*, *мехáнік*, *прозáїк*, *хíмік*.

У суфіксі **-льник** після л перед н завжди пишемо ь: *волочíльник*, *мастильник*, *полíльник*, *постачáльник*, *уболівáльник*.

#### -ИВ-(О)

2. У суфіксі **-ив-(о)**, що виражає збірні поняття, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки и: *ва́риво*, *до́бриво*, *ку́риво*, *мéливо*, *мерéживо*, *мі́сиво*, *морóзиво*, *па́ливо*, *пéчиво*, *прýдиво*, але *ма́риво* — з іншим значенням.

#### -АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ (-ЕЦЬ), -ІСТЬ, -ТЕЛЬ

3. В усіх словах із суфіксами **-аль**, **-ень**, **-ець** (-еци), **-ість**, **-тель** пишемо ь: *ковáль*, *скрипáль*; *вéлетень*, *у́ченъ*; *борéць*, *італіе́ць*, *мовознáвець*, *перемóжець*; *здáтність*, *свíжість*; *виховáтель*, *любíтель*.

#### -К-, -ИЦ-(Я), -ИН-(Я), -ЕС-

4. За допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка*, *дизáйнерка*, *дирéкторка*, *редáкторка*, *спíвáчка*, *студéнтка*, *фíгурíстка* та ін.

Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верстáльници*, *набíрница*, *порáдница* та **-ень**: *ученýця*.

Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ень**: *кравчíня*, *плавчíня*, *продавчíня*, на приголосний: *майстрíня*, *фíлогогíня*; *бойкíня*, *лемкíня*.

Суфікс **-ес-** рідковживаний: *діяконéса*, *патронéса*, *поетéса*.

#### -НН-(Я) / -ІНН-(Я), -АНН-(Я) (-ЯНН-(Я)), -ЕНН-(Я)

5. Суфікси **-нн-(я)** / **-інн-(я)**, **-анн-(я)** (-**янн-(я)**) пишемо з двома буквами н. Варіант суфікса **-інн-(я)** мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосними основи и та і: *горíти* — *горіння*, *носíти* — *носіння*,

*ходіти* — *ходіння*, *шарудіти* — *шарудіння*; варіант суфікса **-ани-(я)** (**-янин-**(**я**)) — віддієслівні іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **а** (**я**): *гукати* — *гукання*, *гуляти* — *гуляння*, *зростати* — *зростання*, *сприяти* — *сприяння*; варіант **-ени-(я)** — віддієслівні іменники середнього роду, у яких наголос падає на корінь: *звернення*, *напруження*, *піdnесення*, *удосконалення*.

### **-ИНН-(Я)**

6. Суфікс **-инн-(я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобовиння*, *гарбузиння*, *картоплиння*, *павутиння*.

### **-ЕН-(Я) (-ЕНН-(Я))**

7. Суфікс **-ен-(я)** (**-енн-(я)**) вживаємо в іменниках середнього роду, що означають малі істоти: *вовченя*, *гусеня*, *совеня*, *чаєня*.

### **-ЕЧОК (-ЧОК), -ЕЧК-(А) (-ЧК-(А)), -ЕЧК-(О) (-ЧК-(О)), -ИЧОК-ИЧК-(А)**

8. У суфіксах зі зменшено-пестливим значенням **-ечок** (**-чок**), **-ечк-(а)** (**-чк-(а)**), **-ечк-(о)** (**-чк-(о)**) пишемо **е** (**€**): *вершечок*, *мішечок*, *краєчок*; *діжечка*, *копіечка*, *Маріечка*, *річечка*; *віконечко*, *словечко*, *яєчко*. Ці суфікси потрібно відрізняти від суфіксів **-ичок**, **-ичк-(а)** у словах на зразок: *ножичок*, *травичка*.

### **-ЕНК-(О) (-ЕНК-(О)) і -ЕНЬК-(О, А)**

9. Правопис цих суфіксів залежить від значень іменників, які вони утворюють: суфікс **-енк-(о)** (**-енк-(о)**) вживаємо здебільшого в іменниках, що означають прізвища: *Адаменко*, *Кравченко*, *Мусієнко*, *Олексієнко*, зрідка — у загальних назвах: *безбáтченко*, *безхáтченко*, *ковалéнко*; суфікс **-енък-(о, а)** (**-енък-(о)**) — для утворення пестливих назв: *бáтенько*, *коничéнько*, *сérдéнько*; *ніжсенька*, *топóленька*; *зáєнько*.

### **-ИСЬК-(О) (-ІСЬК-(О)), -ИЩ-(Е) (-ЇЩ-(Е))**

10. За допомогою суфіксов **-иськ-(о)** (**-іськ-(о)**), **-иш-(е)** (**-їш-(е)**) утворені слова переважно з емоційно-негативним забарвленням від іменників усіх родів, причому після букви на позначення приголосного пишемо **и**, а на позначення голосного — **ї**: *гноісько*, *дівчісько*, *хлопчісько*; *вогнище*,  *побоїще*.

### **-ОВИЧ (-ЬОВИЧ), -ІВН-(А) (-ЇВН-(А))**

11. Суфікс **-ович** (**-ьович**) уживаємо тільки для утворення чоловічих імен по батькові: *Вікторович*, *Васильович*, *Іванович*, *Ігоревич*, *Микитович*, *Олексійович*, *Юрійович*.

Суфікс **-івн-(а)** (**-ївн-(а)**) вживаємо для утворення жіночих імен по батькові від особових імен відповідно на приголосний і на **-й**: *Борисівна, Василівна, Ігорівна; Валерівна, Гордівна, Сергівна, Юрівна*.

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григорович, Григорівна; Ілліч, Ілівна; Кузьмович* (і *Кузьмич*), *Кузьмівна; Лукіч, Луківна; Миколайович* (і *Миколович*), *Миколаївна* (і *Миколівна*); *Савович* (і *Савич*), *Савівна; Хомович* (і *Хомич*), *Хомівна; Якович, Яківна*.

**Примітка.** В основі особового імені чергуємо і з о в імені по батькові: *Антон — Антонович, Антонівна; Федір — Федорович, Федорівна*.

### **-ІВК-(А), -ОВК-(А)**

12. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс **-івк-(а)** (**-ївк-(а)**): *голівка, долівка, ножівка, полівка, спиртівка, частівка, шалівка, шихтівка*. У деяких іменниках маємо суфікс **-овк-(а)**: *голівка* (капусти), *духовка*.

### **-ОК**

13. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживаємо суфікс **-ок**, голосний о якого в непрямих відмінках випадає: *вершок, гайок, кийок, кілок, лужок, стручок*; після букв на позначення м'яких приголосних перед суфіксом **-ок** пишемо ѿ: *деньок, пеньок*.

### **-ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ИР, -ИСТ, -ИЗМ**

14. И пишемо в іншомовних суфіксах **-ир, -ист, -изм**, ужитих після д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р: *бригадир, касир, командир; бандуріст, пейзажист, хоріст; класицизм, романтизм, педантізм, тероризм*; після решти приголосних пишемо **-ір, -іст, -ізм**: *банкір, пломбір; ідеаліст, піаніст, романіст; модернізм, реалізм, зокрема й в утвореннях від українських коренів: боротьбіст, побутовізм, речовізм* та ін.

Після букв на позначення голосних у цих суфіксах пишемо ї: *конвоїр, лицейст, героїзм*.

## **Прикметникові та дієприкметникові суфікси**

### **§ 33. -Н-(ИЙ), -Н-(ЇЙ)**

1. За допомогою суфікса **-н-(ий)** від іменників і дієслівних основ утворено основний склад якісних і відносних прикметників: *влучний, дружний* (спів), *західний, згубний, мільйонний, напускний, принадний, природний, холодний, нарідний*.

Суфікс **-н-** — один з основних прикметників суфіксів, приєднуваний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармонійний, емоційний, категорійний, коаліційний, традиційний, пропорційний* та ін.